

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning

Ås kyrkogårdar

*Ås socken i Gislaveds kommun
Jönköpings län, Växjö stift*

Rapport, foto och ritningar: Robin Gullbrandsson
Grafisk design: Anna Stålhammar
Tryckning och distribution: Lena Sletteberg

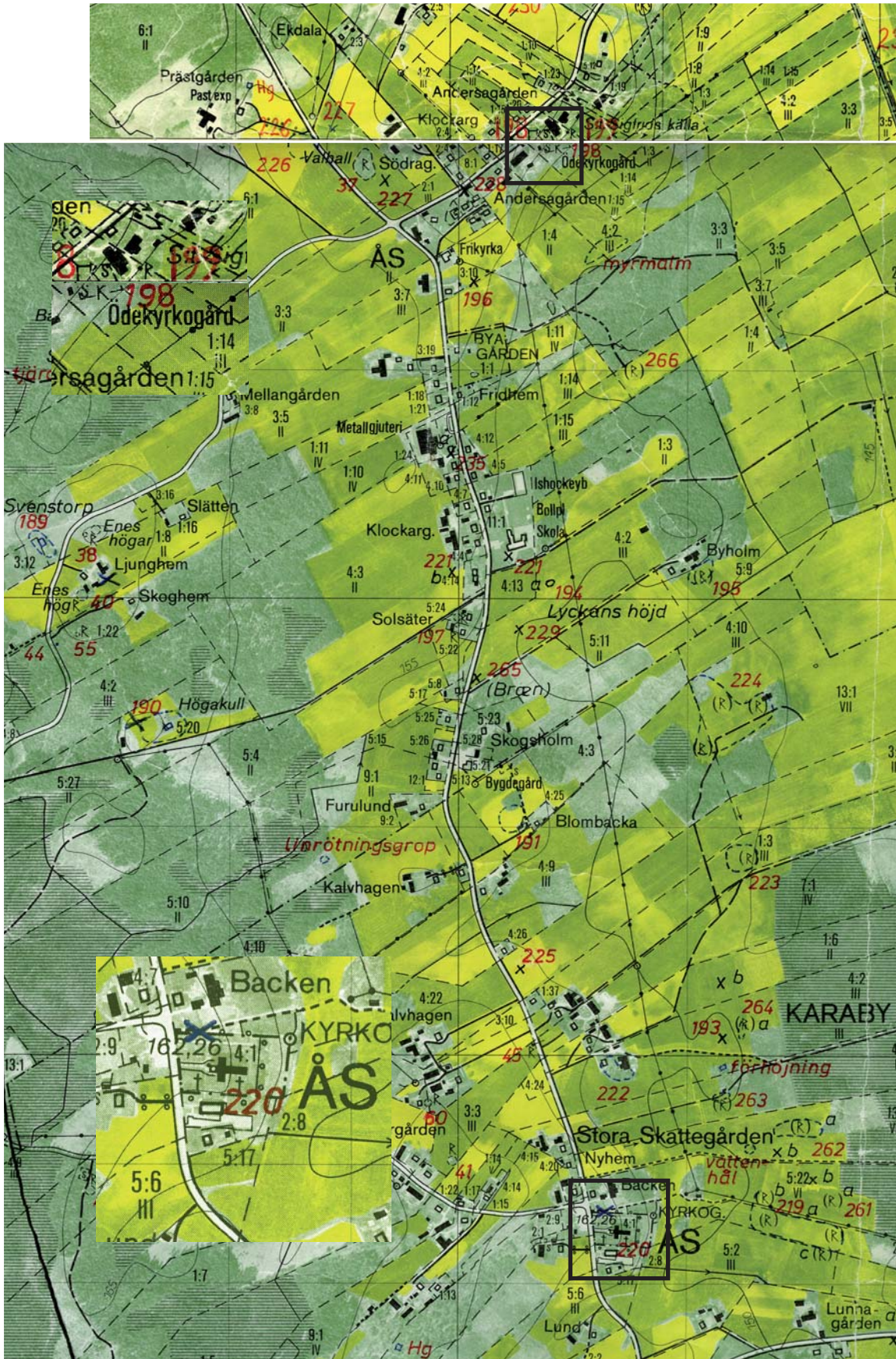
Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2007

Innehåll

Inledning	5
Bakgrund	5
Syfte	5
Inventeringens uppläggning	5
Allmän kyrkogårdshistorik	7
Sammanfattande beskrivning	9
Ås kyrkogårdar	10
Kyrka och kyrkomiljö	10
Ödekyrkogårdens historik	11
Nuvarande kyrkogårdens historik	12
Händelsehistorik	13
Beskrivning av kyrkogården idag	14
Allmän karaktär	14
Omgärdning	14
Ingångar	14
Vegetation	15
Gångsystem	15
Gravvårdstyper	15
Beskrivning av enskilda kvarter	16
Kvarter 1-30	16
Allmän karaktär	16
Gravvårdstyper	16
Kulturhistorisk bedömning och karaktär	17
Kvarter 31-47	18
Allmän karaktär	18
Gravvårdstyper	18
Kulturhistorisk bedömning och karaktär	19
Kulturhistorisk bedömning av kyrkogården som helhet	20
Att tänka på i förvaltning av kyrkogården:	20
Beskrivning av ödekyrkogården idag	22
Kulturhistorisk bedömning av ödekyrkogården	23
Referenser	24
Arkiv	24
Tryckta källor	24
Tekniska och administrativa uppgifter	24

Utdrag ur ekonomiska kartans blad Ås 5D 6e 1986 och Bröttjestad 5D 7e 1988.

Inledning

Bakgrund

På uppdrag av Växjö stift genomför Jönköpings läns museum en kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar inom stiftets del av Jönköpings län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2006 och det beräknas avslutas under år 2008. Inventeringen berör samtliga till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdar och begravningsplatser, även sådana som har tagits ur bruk. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

Den stiftsövergripande inventeringen syftar till att lyfta fram kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden, att få en överblick av stiftets kyrkogårdar samt att sammanställa den enskilda kyrkogårdens historia. Inventeringen är avsedd att utgöra ett underlag i församlingens förvaltningsarbete och i de vård- och underhållsplaner som församlingarna arbetar med att ta fram. Inventeringarna ska vidare kunna användas i handläggningen av kyrkoantikvariska ärenden och för att bedöma var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning

Rapporten omfattar en historik över kyrkogården, beskrivning av de olika kvarteren, fotografier och en kulturhistorisk karakterisering och bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältedel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit Länsstyrelsen i Jönköpings läns arkiv, Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm (genom kopior hos länsstyrelsen) samt Jönköpings läns museums arkiv. I möjligaste mån har också samfälligheternas eller församlingarnas egna arkiv använts. Utöver arkiv har uppgifter hämtats från befintlig litteratur däribland hembygds litteratur. Äldre fotografier har också använts för att kunna tolka händelser i kyrkogårdens historia. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens historia. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast ett litet antal bilder använts i rapporten. Växjö stift, respektive församling, samt läns museet har rätt att fritt bruka fotografierna. För varje kyrkogård görs en kortfattad beskrivning av kyrkomiljön och en mer omfattande beskrivning av kyrkogården och samtliga kvarter. Vidare görs kulturhistoriska bedömningar över varje kvarter och en sammanfattande över hela kyrkogården där de kulturhistoriska värdena lyfts fram.

Den kulturhistoriska bedömningen görs i samarbete med representant från Länsstyrelsen i Jönköpings län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Den kulturhistoriska bedömningen nämner i de flesta fall inte enskilda gravstenar utan beskriver värden och karaktärsdrag i stort. Inför varje planerad förändring eller större underhållsåtgärd som påverkar det kulturhistoriska värdet skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen. Varje ärende behandlas där från fall till fall. Utifrån den kulturhistoriska värderingen och karakteriseringen tas beslut om vilka åtgärder som är berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Fältarbete och rapport har utförts av antikvarie Robin Gullbrandsson vid Jönköpings läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Växjö stift, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Jönköpings läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Allmän kyrkogårdshistorik

I stort sett alla våra landsortskyrkogårdar är jämnåriga med den första kyrkan på platsen, i de flesta fall medeltida. Efter flera hundra år av obruten kontinuitet är de också ännu i bruk. Från medeltidens kyrkogårdar finns dock väldigt litet bevarat. De viktigaste förändringarna som kristendomen införde gällande våra begravnings seder är att platsen för begravingarna skulle vara vigd och inhägnad. Den medeltida inhägnaden kunde bestå av en stenmur men vanligare var att den var uppförd av timmer, bogårdsbalken, ibland manshög. Till den typiska bilden av en medeltida inhägnad kyrkogård hör även stigluckan som både hade en symbolisk som praktisk funktion som port till den vigda jorden.

Den medeltida kyrkogården saknade ett tydligt system med gångar och kvarter. Man fortsatte dock den förkristna sedvänjan att gravsätta folk efter deras gårds- eller bytillhörighet, antingen i smala tegar eller i kvartersliknande grupper. Till ovanligheterna hörde att man satte en vård över graven, som istället endast markerades av en jordhög. Om en vård sattes upp var den av trä, undantagsvis av sten eller smide. Det var också vanligt att man använde sig av kyrkogården på ett nyttobetonat sätt, nämligen som betesmark. Det ingick troligen i många klockares löneförmåner att ha sina djur betandes på kyrkogården.

Den medeltida kyrkogårdens utformning levde kvar väldigt länge, och påminde mest om en äng med små gravkullar och enstaka spridda vårdar. I stort sett börjar förnyelsen under tidigt 1800-tal, men ännu vid sekelskiftet 1900 har många landsortskyrkogårdar kvar den typiskt medeltida ängskaraktären. Förnyelsen börjar i städerna, genom att gravsättningar på stadskyrkogårdarna förbjuds av hygieniska skäl. Enligt en kunglig förordning från 1815 måste begravingar innanför stadskärnan upphöra och begravningsplatser – utan andra kyrkobyggnader än t ex gravkapell – anläggas utanför stadsbebyggt område. Vidare skulle staten genom Överintendentsämbetet ansvara för att de blev prydligt och hälsosamt anlagda. Runt om i landet anläggs begravningsplatser precis utanför stadskärnorna under de första decennierna av 1800-talet. De anläggs med symmetriska gångsystem och kvartersindelningar, trädplanteringar för att förbättra luftkvaliteten och stenmurar med smidesgrindar. I de arkitektoniskt anlagda begravningsplatserna exponerades vissa gravar tydligare än andra. Att begravas utifrån vilken gård eller by man hörde till ersattes nu av så kallade köpegravar och allmänna gravar. Detta var en social indelning där de som ville och hade förmåga att köpa sin gravplats både fick en större sådan för hela sin familj och en bättre placering utmed gångar eller nära entréerna.

Köpegravarna anlades med grusbäddar och stenramar och senare även häckomgårdningar. Andra begravdes kostnadsfritt utmed den allmänna linjen där man gravsattes i en kronologisk ordning, tätt intill den som hade begravts före och oberoende om ens man eller hustru eller övrig familj låg på annan plats. Gravvårdarna var oftast mycket små och oansenliga.

Trädkransen introduceras först på städernas begravningsplatser men når under 1800-talets slut även allt fler landsortskyrkogårdar. Då introduceras också de typiska sorgeträden med hängande växtsätt. I början av 1900-talet planläggs även kyrkogårdarna på landsorten i kvarter med symmetriskt lagda gångar, grusbäddar på gravarna och välklippta häckar eller stenramar runt om. Indelningen av kyrkogården mellan köpegravsområde och allmänt område speglar ett socialt uppdelat samhälle. Företeelsen levde kvar till in på mitten av 1900-talet (upphörde officiellt 1964) och ersattes då av kvarter med gravar i långa rader längs med rygghäckar. Samtidigt började man av rationella skäl ta bort stenramar, häckomgårdningar och grusbäddar för att ersätta det med gräsmattor. Den sociala utjämnningen av ståndssamhället avspeglas på kyrkogårdarna genom allt mer enhetliga gravvårdar utan titlar, oftast utförda i det liggande formatet 60x80 cm.

Från och med 1980-talet blir gravvårdarna återigen mer individualiserade. Idag ser vi en mångfald olika former på gravstenar från liggande naturstenar till mer fantasifullt utformade vårdar. Den ökade individualiseringen under 1900-talets slut speglas också genom de många olika begravningsformer som idag erbjuds. Förutom kistbegravning och urngravar med personliga vårdar, erbjuds också minneslundar för askor som grävs ner anonymt utan plats för namn men med gemensam plats för blommor, askgravlundar med en ofta konstnärligt utformad gemensam plats för namn och smyckning, kistminneslundar där kistor begravs anonymt och utan plats för namn, samt kistgravlundar där kistor begravs anonymt men där det finns en gemensam plats för namn och utsmyckning. Till detta kommer också de muslimska områdena, som ännu främst förekommer på stadskyrkogårdarna.

På 1920-talet började en ny typ av begravningsplats att anläggas, nämligen skogskyrkogården. En av de tidigaste i landet var skogskyrkogården i Skillingaryd från 1922. Dessa präglas av friväxande och naturligt förekommande träd, såsom gran, tall och björk. Endast sällan eller i begränsad omfattning används planterade och kultiverade träd.

Sammanfattande beskrivning

Ås kyrkogård är anlagd på ny plats 1869 tillsammans med kyrkan i byn Karaby. I gamla kyrkbyn Ås finns ödekyrkogården kvar med flera värdefulla vårdar. Den nuvarande kyrkogården har en traditionell uppbyggnad med kallmurar och trädkrans. Kyrkogårdens karaktär är sedan omläggningar på 1950-talet typiskt efterkrigstida med regelbundna gravrader i gräsmatta. En del äldre vårdar står ännu kvar och förmedlar historia.

Gravkarta över Ås kyrkogård upprättad 1968 av Kommunernas Konsultbyrå i Jönköping. Reftele pastorats arkiv.

Ås nuvarande kyrka och kyrkogård ligger i Karaby.

Ås kyrkogårdar

Kyrka och kyrkomiljö

Ås socken ligger vid sjön Bolmens norra strand och följer Lillåns dalgång. Socknen ingår i det forna Finnvedens folkland. I norr dominerar stora mossmarker och ljunghedar medan det i sydväst rör sig om småkuperad skogsmark. Flera fornlämningar från stenåldern och framåt finns spridda längs sjöstranden och dalgången. Sockennamnet förekommer första gången 1356 och syftar på den åsrygg väster om Lillån, på vilken den gamla kyrkbyn ligger. Vid Lillåns mynning finns det gamla, nu styckade, säteriet Svanholm, vilket sedan 1500-talet tillhört släkterna Gyllenstierna, Fleetwood, Cedercrantz och Odencrantz. Församlingen utgjorde innan 1900-talets pastoratsregleringar ett eget pastorat med Kållerstad. Från 1767 och in i 1900-talet hade ägarna till Svanholm patronatsrätt, vilket innebar att de hade rätt att varannan gång utse kyrkoherde. Detta system ägde bestånd ännu 1914. Jordbruket var på 1700-talet magert och allmogen ägnade sig åt diverse hantverk för avsalu. Den gamla kyrkbyn, Ås, ligger centralt i socknen med en ödekyrkogård. Nuvarande kyrka ligger på en höjd några kilometer söderut i byn Karaby. Båda byarna ingår i den del av Finnvedens folkland som är klassat som riksintresse för kulturmiljövården.

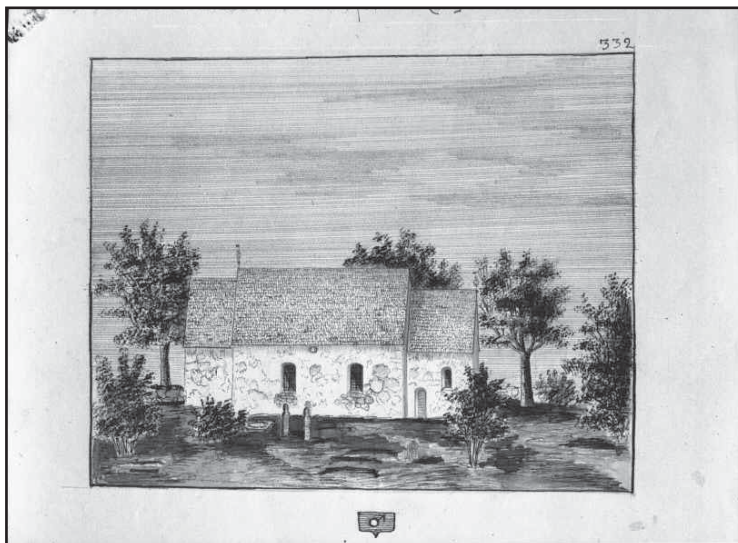
Ås och Karaby är väl sammanhållna bymiljöer. De ligger på den nord-sydliga åsrygg som i väster avgränsar slätterna och sankmarkerna kring Lillån. Åsen är uppodlad medan dalgången främst tjänar som hagmarker. I Ås ligger bebyggelsen samlad längs fyra mötande vägar från Bredaryd i nordost, Reftele i nordväst, Kållerstad i väster och Bolmsö i söder. Ödekyrkogården är belägen på åsranden vid södra sidan av Bredarydsvägen. I slänten nordost om ödekyrkogår-

den finns en stensködd offerkälla, Sankt Sigfrids källa (RAÄ 199). Enligt traditionen skall nämnde helgon ha döpt hedningar i källan. Kyrkbyn utgörs av några gårdar med mangårdsbyggnader från 1800- och 1900-talen.

Karaby ligger vid landsvägen mellan Bolmsö i söder och Ås i norr. Kyrka och kyrkogård ligger vid vägens östra sida, i anslutning till ett vägshål med väg mot Kållerstad i väster. De flesta gårdarna ligger norr och väster om kyrkplatsen, några av dem har bevarade 1800-talsbyggnader. Söder om kyrkogården ligger ett församlingshem från 1971, ritat av arkitekt Torsten Davidson. Det är en långa i ett plan med souterrängvåning. Fasaderna är klädda med kalksandtegel och sadeltaket är täckt med svarta betongpannor. I anslutning är en asfalterad parkering och en personal/förrådsbyggnad med vit locklistpanel och sadeltak med svarta betongpannor. Kyrkan från 1869 är en vitputsad salkyrka som stilistiskt befinner sig i övergången från empire till medeltidsinspirerade nystilar.

Ödekyrkogårdens historik

Ås ödekyrkogård har medeltida ursprung. Kyrkan var en tidigmedeltida stenkyrka utan torn. Denna kyrka ägde bestånd till uppförandet av nuvarande kyrka i Karaby 1869 varvid kyrkogården övergavs. Vidbyggd vid kyrkan fanns släkten Fleetwoods gravkor. Detta togs ur bruk 1816 och kistorna grävdes ned i en särskild grav på kyrkogården. Om ödekyrkogårdens äldre historia är föga känt. 1829 års inventering omnämner en materialbod av trä, 15 stenvårdar och ”nära kyrkan gamla förrostade järnkors”. 1938 reste Ås hembygdsförening ett träkors på platsen för gamla kyrkans kor. En viss uppsnyggning av kyrkogården företogs även.

Eric Ihrfors teckning av Ås gamla kyrka och kyrkogård i Smolandia sacra. Läggmärke till gravkullarna. ATA.

Flygfotografi från 1946 som visar att kyrkogården präglades av gruskvarter. AB Flygtrafik. JLM.

Nuvarande kyrkogårdens historik

Ås kyrkogård anlades i samband med nuvarande kyrkas uppförande 1869. En utvidgning företogs 1908 fram till landsvägen i väster, på ömse sidor om en befintlig allé. För projekteringen svarade länsträdgårdsmästare Siegfried Larsén, Dannäs. Kyrkogårdsmur samt trädkrans kompletterades och hagtornshäckar planterades längs muren. 1938 skedde en utvidgning längs norra sidan efter förslag av Siegfried Johansson, Västboås. Av 1949 års frågelista och flygfotografier från samma tid framgår att kyrkogården till stor del upptogs av grusgravar. Senast 1908 hade kyrkogården ordnats med smala grusgångar mellan varje gravrad. 1949 gjordes ej längre någon åtskillnad mellan enskilda och allmänna gravar, men en sådan uppdelning tycks tidigare ha funnits. 1944 svarade trädgårdskon-sulent Gunnar Bergfeldt vid Jönköpings läns hushållnings-sällskap för nyplanteringar på kyrkogården. Rabatter med prydnadsbuskar anlades på ömse sidor om tornet. Längs kyrkans sidor planterades cypresser. Vid detta tillfälle tycks de sista gravkullarna med mur-gröna ha utslätats och ersatts med gräs eller singel. 1953 upprättade stadsträdgårdsmästare Ivar Andersson, Jönköping, ett första förslag till omläggning av kyrkogården. Enligt detta skulle alla gravar besås med gräs och rygghäckar planteras. Omläggningen kom att ske 1958 under ledning av trädgårdsmästare John Andersson. Vid detta till-fälle borttogs i princip alla grusgravar på kyrkogården. Grusgångarna mellan gravraderna lades igen och de större av dessa ersattes med beläggning i form av sexkantiga cementplattor. De stora kastanjer och lönnar som utgjorde allén mellan landsväg och kyrka sågades ned p.g.a. hög ålder. Dessa ersattes med nya lövträd. Trädraden mot utvidgningen togs ned. Själva utvidgningen hade dittills ej fått ”någon värdig stil”. Nu ordnades den med rygghäckar. Vid okänt tillfälle har cypresserna vid kyrkans södra sida tagits ned. 2001 ordnades en

handikappramp till kyrkogården från parkeringen i söder. Förslaget var upprättat av Arnold Samuelsson, Reftele. Troligen försågs kyrkogårdens trappor vid detta tillfälle med stålörsräcken.

Händelsehistorik

Medeltid

Gamla kyrkogården anläggs.

1869

Ny kyrka byggs i Karaby med egen kyrkogård. Gamla kyrkan och dess klockstapel rivs, kyrkogården tags ur bruk. (Ny Smålandsbeskrifning; JLM; JLST)

1908

Utvidgning av kyrkogården åt väster. Länsträdgårdsmästare Siegfried Larsén, Dannäs. (Reftele pastorats arkiv)

1938

Utvidgning av kyrkogården åt norr. Siegfried Johansson, Västboås. Ås hembygdsförening iståndsätter ödekyrkogården och reser ett träkors på platsen för kyrkan. (JLM; JLST)

1944

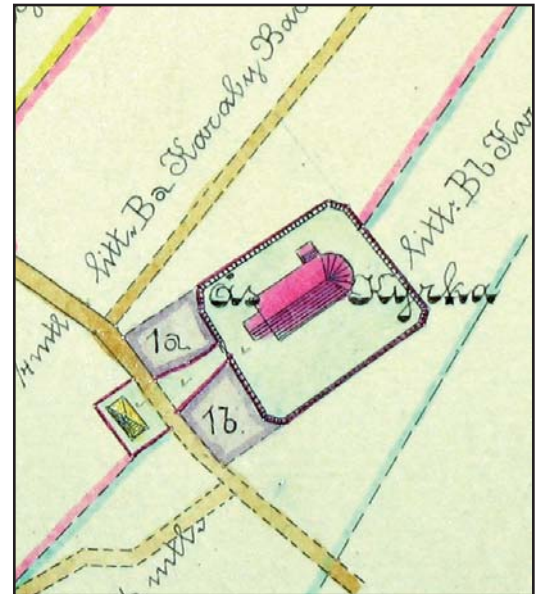
Nyplanteringar på kyrkogården. Trädgårdskonsulent Gunnar Bergfeldt, Jönköpings läns hushållningssällskap. (Reftele pastorats arkiv)

1958

Omläggning av kyrkogården. Grusbäddar ersätts av gräsmattor. Igenläggning av grusgångar mellan kvarter. Cementplattor på större gångar. Föryngring av allé och nedtagning av trädrad mot utvidgning. Plantering av häckar på utvidgning. Trädgårdsmästare John Andersson. (JLM)

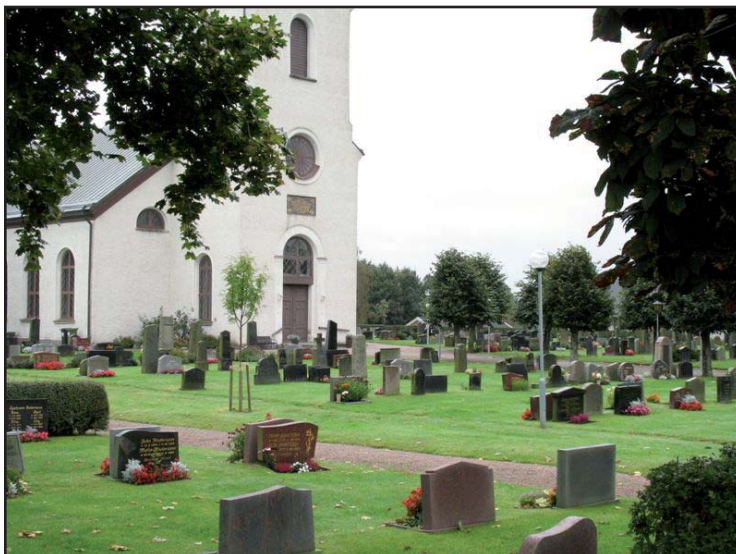
2001

Handikappramp från parkering. Arnold Samuelsson, Reftele. (JLST)

Lantmäteririting för utvidgningen 1908. Reftele pastorats arkiv.

Kyrkogården sedd från nordväst.

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Ås kyrkogård har en rektangulär plan uppdelad i 47 kvarter, egentligen gravrader. Kvarter 1-30 utgör den äldre del av kyrkogården som tillkom 1869-1908, vilken är en svag platå med kyrkan centralt placerad. Resterande kvarter utgör den långsmala, lägre liggande utvidgningen från 1938 längs norra sidan.

Omgärdning

Kyrkogårdens äldre del omgärdas vid alla sidor utom den norra av kallmurade stödmurar, från endast någon decimeter i höjd vid ingången i väster till omkring en meter i öster. Den västra sträckningen består av kilade och tuktade granitblock lagda 1908. I övrigt rör det sig om block och hällar av marksten, lagda 1869. I söder är i linje med kyrkans sydport en finhuggen sentida granittrappa. En äldre trappa finns i murens nordöstra hörn. I linje med tornets västfasad finns i söder en handikappramp från 2001 med kantstenar av granit, beläggning av cementplattor med sjösten och ett omålat, galvaniserat stålrorräcke av standardmodell. Dylrika räcken finns vid samtliga trappor. Mot utvidgningen i norr är en grässlånt med två betongtrappor. Utvidgningen begränsas i norr av en mur av kilad granit ca 0,1 meter hög.

Ingångar

Kyrkogårdens huvudingång är i väster i linje med tornporten. Ingången är något indragen från vägen och har fyra stolpar av granit med fasade kanter och krön. Dessa är liksom de tre smidesgrindarna med bandjärnrosetter samtida med kyrkan. Ett likartat utförande

har man gett utvidgningens ingång, också den förlagd i väster.

Vegetation

Kyrkogården omges utanför murarna av en – i söder och öster utglesad – trädkrans av lönn från 1869-1958. I väster är lönnarna hamlade. I slänten mellan gamla och nya delen växer nyplanterade askar. Längs kyrkogårdens västra och en del av södra sidan växer en hagtornshäck. En mindre lövhäck avgränsar utvidgningen mot norr. Mellan ingången och kyrkporten är en allé av lindar, planterade 1958. Norr om långhuset växer tre resliga cypresser, planterade 1944.

Gångsystem

En bred grusgång leder från huvudentrén rakt fram till tornporten och löper sedan runt kyrkan. Från kyrkans sydport är en bred gång belagd med sexkantiga cementplattor med sjöstensyta. Samma beläggning finns på en gång som går från utvidgningen i norr till handikappentrén i söder samt på två smala gångar som löper längs norra respektive södra sidan av kyrkogårdens äldre del. Utvidgningen genomlöps från väster till öster av en grusgång.

Gravvårdstyper

Ås kyrkogård kan uppvisa gravkonst från 1800-talet fram till idag. Äldst är några gjutjärnsvårdar, vilka representerar den första industriellt producerade gravkonsten. Från förra sekelskiftet finns flera exempel på resliga vårdtyper av granit, vanligen i form av bauta-sten eller obelisk. Med bestämmelser om maximihöjd på vårdar fick status istället uttryckas på bredden. Bruket av grusbäddar med inramning av sten eller häck var vanligt bland dessa, liksom hos de föregående, men är idag helt borttaget. Ofta utgjorde vård och stenram en helhet som blivit bruten när stenramen avlägsnats. Under efterkrigstiden blev vårdarna enklare i sina former samt mer och mer uniforma. En orsak var det begränsade utbudet av tillverkare, vilka ofta nyttjade samma kataloger. En annan orsak var tidens kollektivistiska samhällsanda. Genomgående under hela 1900-talet har granit varit närmast allenarådande som material, mot seklets slut företrädesvis ljus granit medan svart präglade de första decennierna.

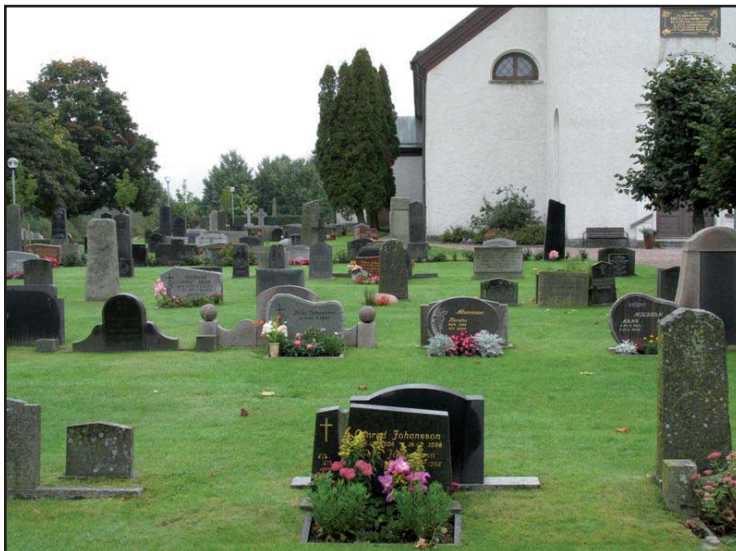
Plattsten av betong är ett främmande inslag på en landsbygdskyrkogård.

En blandning av vårdar från olika tider präglar kyrkogården, i förgrunden en gjutjärnsvård.

Beskrivning av enskilda kvarter

Kvarter 1-6 från väster.

Kvarter 1-30

Allmän karaktär

Kvarter 1-30 är kyrkogårdens ursprungliga del, något utvidgad åt väster 1908. Varje gravrad utgör ett kvarter. Gravarna ligger i nord-sydliga rader med ryggen mot varann. Rygghäckar förekommer bara i enstaka fall, exempelvis öster om södra gången och i en linje som markerar kyrkogårdens utsträckning innan 1908. Kvarteren utgörs av sammanhängande gräsmattor sedan de åtskiljande grusgångarna avlägsnats. Ensamgravar och familjegravar är blandade. Längs östra kyrkogårdsmuren har en del borttagna äldre vårdar samlats.

Gravvårdstyper

Till antalet dominerar den låga och breda vårdtyp som blev vanlig under 1930-talet, företrädesvis den enkla rektangulära form som präglar efterkrigstiden, ibland med klassiserande drag. De yngre är friare i form och material, men har samma låga profil. På alla delar av kyrkogården finns ett visst inslag av högresta stenar från decennierna kring 1900. Det rör sig om bautastenar och obelisker, vanligen i polerad svart granit. Enstaka vårdar har en mer individuell utformning som exempelvis en trädstam i ljus granit från 1912. Dessa gravar har som regel haft grusbädd med inramning. En enda grav, daterad 1885, har kvar detta. Inramningen är påkostad med gjutjärnsstaket. Graven är dock återanvänd för en ny gravläggning 2005. I många fall har stenen utgjort en inkorporerad del i stenramen, vilket var vanligt på den lägre, gavelformade vårdtyp som blev vanlig under 1900-talets början. Idag har dessa vårdar ett stympat

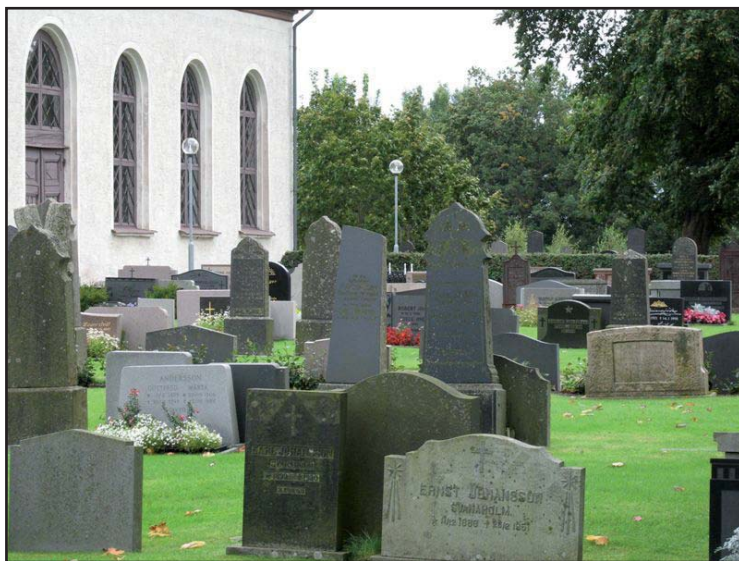
Kyrkoherdar och säteriägare vid sakristian.

uttryck. Fram till 1950-talet finns exempel på detta. Bland de äldsta vårdarna på ursprunglig plats är fyra gjutjärnsvårdar från 1886-95. Äldsta vården är en obelisk rest efter en kyrkovärd 1879. Norr om sakristian finns några påkostade kyrkoherdegravar. Kontraktspresten H S Östbergs grav har en obelisk från 1892 vid sidan av två vårdar över maken och dottern, sistnämnda en liten karaktäristisk kalkstensvård från 1888 med murgrönsrelief och marmorplatta. Stora granitkors är resta över J A Sandström 1924 och C A Berggren 1949. I anslutning finns en svart granitvård från 1903 över en ägare till säteriet Svanaholm jämte två gravar tillhöriga folkskollärare respektive kantor. Bland de borttagna vårdarna i sydost märks sju gjutjärnskors från 1885-90 och en granitflis från 1700-talet, vilken måste komma från ödekyrkogården.

Titlar förekommer på många av de äldre vårdarna, vanligast är hemmansägare, vidare finns förutom ovan nämnda: soldat, skräddarmästare, kyrkovaktmästare, smedmästare, doktor, lärarinna, kommunalordförande, häradsdomare, fjärdingsman, mjölnare, timmerman, stenhuggare, skolvaktmästare, tegelmästare, dräng, allmogespelman, sjökaptän, gratialist, rentier.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Den gamla delen av Ås kyrkogård fick nuvarande utsträckning 1908. Till följd av omläggning under 1950-talet har kvarteren idag en tämligen homogen efterkrigstida prägel med regelbundna gravrader i gräsmatta, vilket är en vanlig företeelse på svenska kyrkogårdar. Av den tidigare prägel med en stor mängd grusgravar kvarstår bara en grav med ett konstrikt gjutjärnsstaket. Kvarterens kulturhistoriska värde är kopplat till enskilda äldre vårdar, vilka ger ett historiskt djup och genom sina högresta former utgör ett karaktärs-

Kvarter 20-27 från väster.

Tidstypiska familjegravar från tiden kring 1940, ursprungligen försedda med grusbädd och stenram.

Enda bevarade grusbädden, med konstrikt smidesstaket.

skapande inslag. Av särskilt intresse är en handfull gjutjärnsvårdar, vilka representerar den tidiga industriella gravvårdsproduktionen, knuten till bygdens järnbruk. Vårdar med titel speglar det gamla bondesamhället och yrken kopplade till detta. Norr om sakristian ligger några kontraktsprostar begravda jämte säteriägare, folkskollärare och kantor. Dessa kvarter har haft en något högre status och berättar även om den tid då Ås var moderförsamling.

1938 års utvidgning.

Kvarter 31-47

Allmän karaktär

Kvarter 31-47 utgör den norra utvidgningen från 1938, omlagd 1958. Gravarna ligger i korta nord-sydliga rader med ryggen mot varann. Med jämna mellanrum förekommer rygghäckar av måbär. Ytan utgör en sammanhängande gräsmatta. De östligaste kvarteren är outnyttjade.

Gravvårdstyper

Gravvårdsbeståndet är tämligen enhetligt med låga, rektangulära vårdar av främst ljus granit från 1939 till idag. Merparten av vårdarna är från 1970- och 80-talen. De äldre har som regel ett stramt formspråk, reducerat i modernistisk anda, medan de yngre har en friare gestaltning och ofta mer kulört stenart. Vård med titel eller familjegrav finns bara bland de äldsta: donator och skraddarmästare.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Kyrkogårdens norra utvidgning från 1938 har en typiskt efterkrigstida prägel med delvis rygghäckskantade rader av låga vårdar i gräsmatta. Detta är ett vanligt karaktärsdrag på svenska kyrkogårdar. De enkla vårdarna speglar ståndssamhällets utjämning under folkhemmet. Det kulturhistoriska värdet ligger i de övergripande strukturerna.

Kulturhistorisk bedömning av kyrkogården som helhet

Ås kyrkogård är anlagd på ny plats tillsammans med kyrkan 1869. En utvidgning åt väster skedde 1908 och längs norra sidan 1938. Kyrkogården har en strikt rektangulär plan med kyrkan i centrum. Den äldre delen utgör en plåtå omgärdad av stödmurar utom i norr. Detta i kombination med delvis hamlad trädkrans av lönn, ursprungligt entréparti med smidesgrindar och grusade huvudgångar ger karaktär av en traditionell landsbygdskyrkogård. Alla mindre grusgångar är dock igenlagda eller belagda med cementsten, ett för kyrkogårdsmiljön främmande material som även kommit till bruk i en handikappramp. Störande inslag utgör även trappäckena av omålat galvaniserat stålrör. Den öst-västliga axeln med kyrkan understryks av en allé.

Kyrkogårdens ursprungliga kvarter från 1869-1908 har genom en omläggning på 1950-talet fått en efterkrigstida karaktär som är vanligt förekommande på svenska kyrkogårdar. Detta tar sig uttryck i regelbundna gravrader i sammanhängande gräsmatta. Vårdbeståndet har till större delen den låga profil som blev vanlig omkring 1940, en spegling av ståndssamhällets utjämning under folkhemmet. Som en kontrast mot dessa stenar står det förra sekelskiftets mer monumentala vårdar, uttryck för ett motsatt kyrkogårdsideal. Det är främst till denna äldre vårdtyp som kyrkogårdens kulturhistoriska värden är knutna. Ett särskilt högt värde har en handfull gjutjärns-vårdar, vilka vittnar om tidig industriell gravkonstproduktion vid järnbruken i bygden. Av de grusbäddar som innan 1950-talet präglade kyrkogården kvarstår bara en, vilken får ett intresse genom sitt gjutjärnsstaket. Vårdar med titel berättar om socknens historia och en stark bondeklass. Några kyrkoherdegravar vid sakristian speglar Ås förflutna som moderförsamling. Utvidgningen från 1938 har en renodlat efterkrigstida karaktär av i länet vanligt slag. Det kulturhistoriska värdet i dessa kvarter är närmast av strukturell art.

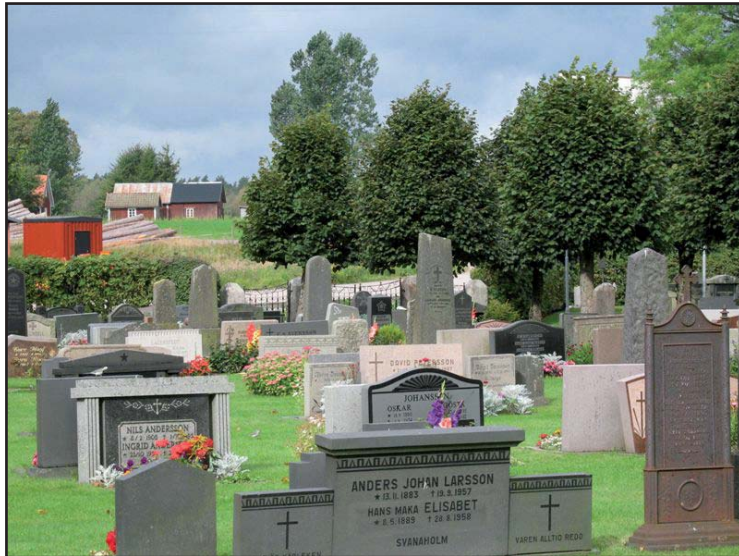
Kyrkogårdar rymmer information om personer, gårdsnamn och försvunna yrken. På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar och gravrätter ändras. Det är dock viktigt att man i den långsiktiga förvaltningen är uppmärksam på att bevara de olika delarnas karaktär och att gravvårdar från olika tider finns representerade.

Att tänka på i förvaltning av kyrkogården:

- Kyrka och kyrkogård ingår i ett område klassat som riksintresse för kulturmiljövården.

- Kallmurar, nivåskillnader, smidesgrindar, grindstolpar, grusgångar, trädrader och häckar är väsentliga delar av kyrkogårdens utformning.

- Vårdar äldre än 1940 eller med titel bör bevaras på plats. Gjutjärnsvårdarna skall finnas med på kyrkans inventarieförteckning.

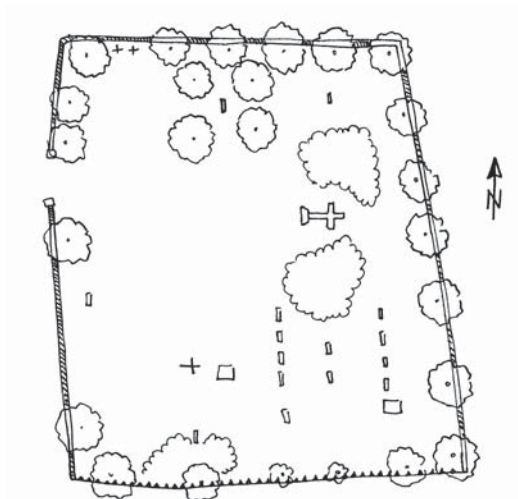

Vy från sydväst.

Beskrivning av ödekyrkogården idag

Ödekyrkogården ligger i den gamla kyrkbyn Ås. Den har en närmast kvadratisk plan och omges av en kallmur av block och hällar, överväxta med mossor. Muren har en höjd av ca 1,5 meter och är närmare 1 meter bred. I söder bildar muren en stödmur, flera stenar har rasat ut. I nordväst är en påtaglig skarv som kan vara resten efter en riven materialbod. Ingången är placerad i väster och har en smidd pargrind från 1700- eller 1800-talet, upphängd på sentida stolpar av kilad granit. Innanför kyrkogårdsmuren sträcker sig en trädkrans av stora gamla askar. Terrängen sluttar i sydost och ost. Den medeltida stenkyrkan har legat på kyrkogårdens norra hälft. Inget av grunden är idag synligt ovan mark. Koret markeras av ett högt ekkors från 1938 på en sockel av betong med marmorplatta. I slänten bakom korset är stora syrenbuskage.

Ritning över ödekyrkogården, upprättad av författaren.

Gravarna ligger främst söder om kyrkan och har vanligen vårderna vända mot väster. Vårdarna står troligen på sina ursprungliga platser och gravytorna är uppdelade efter hemman. Draftinge Svengård och Karaby Västergård har var sitt område med en handfull vårdar. Elva vårdar är huggna i sandsten med profilerat krön och inskription i relief. Dessa härrör från 1730-1834, fem stycken är s.k. parstenar. Från 1707 finns en sekundärt placerad sandstenshäll över kyrkoherde Pehr Comerus med dekor i relief med bl.a. änglaflykter i hörnen. En annan häll i kalksten från 1716 över ett par i Ingaryd har en svårt vittrad och idag oläslig yta. Ett gjutjärnskors från Häryds bruk är rest 1866 över säteriägaren Magnus Larsson. Sannolikt medeltida ursprung har ett enkelt tillhugget kors av granitflis med ristad hjulkorsdekor. Ensam i väster står ett granitkors med ristade initialer. Norr om kyrkan finns Svanholmssgraven

och en gjutjärnsvård från 1868 över prostinnan J M Blomén, även denna gjuten vid Häryd. Vid norra kyrkogårdsmuren står två gjutjärnskors från 1875 och 1882 lutade, en gång resta efter två barn från Sporda Västergärde.

Svanaholmsgraven kom till 1816 då det Fleetwoodska gravkoret i kyrkan togs ur bruk. Dåvarande ägaren till Svanaholm, assessor T A Odencrantz lät med släkten Fleetwoods goda minne flytta ut kistorna till en ny grav på kyrkogården. Över denna restes en nyklassicistisk vård i sandsten och i gravens fyra hörn planterades var sin ask. Dessa askar är idag välväxta och stämningsskapande. Gravkoret blev en del av kyrkorummet i utbyte mot att församlingen för ”evärdliga tider” skulle underhålla den nya gravan. I gravan vilar enligt vården överstelöjtnanten och kommandanten på Bohus friherre A J Fleetwood (död 1676) med fruar födda Sjöberg respektive Hård, generalmajoren och kommandanten på Varberg friherre C H Fleetwood (död 1729) med fru född Sparre.

Kulturhistorisk bedömning av ödekyrkogården

Ås ödekyrkogård är en fast fornlämning (RAÄ 198) och skyddas genom Kulturminneslagens andra kapitel. Varje ingrepp är tillståndspliktigt. Den gamla kyrkomiljön ingår i ett område klassat som riksintresse för kulturmiljövården. I anslutning till kyrkogården finns en offerkälla som enligt traditionen är knuten till Sankt Sigfrid. Kyrkogården har liksom den 1869 rivna kyrkan medeltida ursprung. Eftersom kyrkogården togs ur bruk i samband med kyrkans rivning har den behållit den vildvuxna ängskaraktär som svenska landsbygdskyrkogårdar som regel hade fram till förra sekelskiftet då parkidealet introducerades. Denna ängskaraktär kan idag bara upplevas på ödekyrkogårdar och utgör deras främsta kulturhistoriska värde. Till detta kommer den omgivande kallmuren och trädkransen av välväxta askar. Ett antal handhuggna sandstensvårdar från 1700- och 1800-talen speglar hantverksskicklighet och långlivade traditioner. Fyra gjutjärnsvårdar är exempel på den tidiga industriella gravkonstproduktionen vid järnbruk i bygden. Vi kan ännu utläsa att kyrkogården varit uppdelad efter hemman, vilket innan 1800-talet var en vanlig företeelse. Fyra gamla askar och en nyklassicistisk vård markerar Svanaholmsgraven i vilken ligger medlemmar av släkten Fleetwood, vilka ägde säteriet under två sekel. Under 1900-talet har kyrkans läge utmärkts med ett kors, i övrigt kvarstår ödekyrkogården i princip oförändrad.

Svanaholmsgraven från 1816.

S.k. parsten i sandsten från 1791.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv. (JLM)
 Länsstyrelsen i Jönköpings arkiv, med kopior ur ATA. (JLST)
 Reftele pastorats arkiv
 Växjö stifts frågelista om kyrkogårdar 1949.

Tryckta källor

Hellman, Caroline. Västbokrönika i ord och bild. Växjö 1944.
 Kulturhistorisk utredning och bevarandeförslag för Gislaveds kommun.
 Jönköpings läns museum 1981.
 Ny Smålands beskrifning. Växjö 1914.
 Refteleboken. Växjö 1976.
 Rogberg, Samuel. Historisk beskrifning om Småland. Karlskrona 1770.
 Svenskt ortnamnslexikon. Uppsala 2003.
 Sverige. Geografisk beskrivning. Del IV. Stockholm 1931.
 Sveriges bebyggelse. Landsbygden. Jönköpings län IV. Uddevalla 1957.

Tekniska och administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr: 336/05
 Beställare: . . . . . Växjö stift
 Fastighetsägare: . . . . . Reftele kyrkliga samfällighet
 Rapportansvarig: . . . . . Robin Gullbrandsson
 Foto: . . . . . Robin Gullbrandsson
 Län: . . . . . Jönköpings län
 Kommun: . . . . . Gislaveds kommun
 Socken: . . . . . Ås socken
 Fastighetsbeteckning: . . . . . Ås 4:1 och Ås 5
 Belägenhet: . . . . . Ekonomiska kartans blad Ås 5D
 6e 1986 och Bröttjestad 5D 7e
 1988.

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv